

alimara

REVISTA DE TREBALL SOCIAL
NÚMERO 47 / SEGONA ÈPOCA / JUNY 2001

**Consell
de Mallorca**

alimara

Núm. 47

Segona època, juny 2001

Edita: Consell Insular de Mallorca
Departament de Serveis Socials
General Riera, 67
07010 Palma
Tel: (971) 76 07 62
Fax: (971) 76 19 52

Equip editor: Jaume Mateu Martí
Catalina García Garí
(En aquest número hi ha col·laborat el
Servei de Protecció al Menor i Atenció a la Família)

Portada: Joguines II (original 23 x 40 cm)
Jordi Miralles i Hostalot

Maquetació
i impressió: Esment, centre especial de treball d'Amadip

Dipòsit legal: PM-128-1987

Els articles d'aquesta revista expressen únicament l'opinió dels seus autors.

LA PRAXIS DE LA QUOTIDIANITAT (APUNTS DE L'ACOLLIMENT INSTITUCIONAL)

Antònia Cerdà Martorell,
Pedagoga. Directora de Llars del Menor.

Bernardí Seguí Vaquer,
Pedagog de Llars del Menor

INTRODUCCIÓ

Durant dècades, l'acolliment residencial va ser l'únic recurs que es disposava per als menors que precisaven protecció. Actualment aquesta situació s'ha modificat gràcies a la implantació d'altres recursos propis de protecció de menors (acolliments familiars, educadors familiars, etc.).

Per altra banda, ja no es considera l'acolliment institucional un recurs finalista en si mateix que necessàriament cobreix fins al compliment de la majoria d'edat del menor. Cal entendre'l com un recurs d'aplicació transitòria i durada temporal, quan cal la separació del menor del seu nucli familiar per garantir la seva integritat personal.

Quan acudim a la bibliografia existent i també als estudis realitzats fins ara, no es disposen de dades excessivament fiables. Cal destacar i atendre aquells canvis significatius que s'han produït en els darrers temps (Fernández - Fuertes, 2000):

- Disminució del nombre de menors acollits a centres residencials, fet motivat bàsicament per l'aparició d'altres recursos socials.
- Disminució del temps d'estada dels menors als centres residencials, motivada pel fet de no ser un recurs permanent, i també per la necessitat d'aplicar-la quan és estrictament necessari, fet que suposa en alguns casos diversos ingressos en moments puntuals de crisi.
- Augment de l'edat mitjana dels menors a centres residencials essent el grup d'edat entre els 12 i 16 anys el majoritari. Aquest fet ve motivat per ser el grup que presenta majors dificultats per incorporar-se a altres recursos de protecció de menors (per exemple, complexitat de formalització d'acolliments familiars amb menors d'aquest grup):
- Canvi en els aspectes arquitectònics i d'ubicació dels centres: s'ha passat a un disseny de centres més petits, semblants a qualsevol edifici particular i integrat a la comunitat.
- Reducció del nombre de menors residents: reducció de la ratio per centre que permet un major apropament a un model familiar de convivència.
- Recursos humans: major professionalisme del personal que treballa directament amb els menors, així com una disminució de nombre de nins per educador i una major atenció individualitzada.
- Evolució d'un model assistencial a un model educatiu: si bé s'està passant a un model psicosocial, motivat pels greus trastorns que presenta la població atesa.
- Diversificació dels recursos residencials: d'acord amb la problemàtica, grups d'edat, durada de l'acollida, etc.

- Elaboració de condicions mínimes: determinar quins requisits han de disposar totes aquelles institucions per ser autoritzades i rebre finançament públic. Evitar amb aquests mínims l'aparició de possibles situacions de maltractament institucional.
- Intervenció en famílies. La perspectiva residencial ha experimentat un canvi de 180° pel que fa a la relació amb famílies. No es considera la institució un recurs substitutiu de la família, sinó més bé una pròtesi temporal mentre s'elabora la crisi o situació que ha motivat l'ingrés del menor.

L'acolliment residencial segueix essent avui per avui un recurs necessari per a la protecció de menors. La seva tendència actual cap a la diversificació respon al canvi de població i augment de situacions de conflicte que requereixen una atenció diferencial que garanteixi una vertadera protecció del menor. Un diagnòstic acurat de la problemàtica familiar, un coneixement profund del menor i una valoració precisa de les necessitats reals a cobrir, garanteixen sempre la idoneïtat de la proposta, facilitant el procés de l'internament. L'ingrés d'un menor a un centre requereix d'un compromís de treball paral·lel, familiar i comunitari, que li doni sentit i faci possible la seva sortida.

CONSEQUÈNCIES EN EL MENOR ACOLLIT EN L'ÀMBIT RESIDENCIAL

L'acolliment d'un menor a un centre residencial suposa necessàriament la separació del menor o menors del seu nucli familiar. El fet de la separació implica situar el menor en una nova situació on es produeixen pèrdues significatives, amb major o menor incidència d'acord amb diferents factors.

Aquestes pèrdues (Fernández-Fuertes, 2000) no es limiten a la separació de les principals figures familiars de referència i es fa extensible a situacions socials i físiques a les que el nin se sent vinculat. Podríem classificar aquestes (Swanson i Schaefer, 1988) en:

- Pèrdues de tipus físic i material
- Pèrdues psicosocials
- Pèrdues socioculturals

Davant aquesta situació és aconsellable que la mesura no suposi una situació de risc per al menor i un trencament absolut amb la seva vida quotidiana. S'intentarà, tot i la situació d'internament, un respecte a la seva vida social, escolar o laboral (Llei 1/96).

La reforma que s'inicià els anys 80 amb el tancament de les macroinstitucions, transformant-se en petites llars integrades a la comunitat, facilita l'aproximació del recurs a l'entorn. Aquesta mesura es fa necessària quan també s'està tendint a reduir el temps d'estada a la institució, fet que exigeix uns processos d'adaptació a nous espais per períodes de temps curt, reforçant conductes emocionals llàbils molt comunes en els nins institucionalitzats.

De les pèrdues emocionals convé tenir un coneixement previ de les vinculacions afectives del menor, amb la finalitat de preveure la situació de dol que la separació pot produir. No tots els menors viuen el fet de la separació d'igual manera: uns la pateixen excessivament, afegint un element més a la situació de risc, esdevenint, en alguns casos, una situació de desemparament més greu que aquella que va determinar l'ingrés. La valoració de les conseqüències en el menor pel seu ingrés a un centre duta a terme, quasi sempre, després d'observar l'adaptació del menor, es fa necessària per determinar la viabilitat, continuïtat i temporalitat d'aquest ingrés.

La participació del menor en el seu procés personal és un dret recollit per llei, però que en el cas de l'ingrés en un centre es fa imprescindible per a una bona evolució, sense que sigui un impediment la seva edat i creixement personal.

S'han de treballar amb el menor, prèviament a l'ingrés, els motius que han provocat l'adopció de la mesura. Aquest coneixement posa el menor en una situació activa,

elevant-ho a la categoria de coparticipant de la situació familiar i donant-li la possibilitat d'actuar com un agent més del canvi. Cal evitar la situació d'indefensió que provoca la ignorància i la submissió a les decisions dels altres. D'aquesta forma, també és més fàcil obtenir del menor un compromís amb el projecte educatiu individualitzat quan aquest es fonamenta en els interessos particulars i participa en la seva elaboració.

També és important tenir prèviament un coneixement del centre on serà acollit, per tal d'evitar la inseguretat que provoca la por a una situació desconeguda.

L'ADOLESCÈNCIA. PARTICULARITATS

En el cas del menor en edat adolescent, l'acceptació de l'ingrés i la coparticipació en el seu projecte educatiu és imprescindible per garantir el pla de feina a realitzar en el centre. El jove adolescent, si no viu el centre com una mesura protectora, el rebutja manifestant-se amb conductes disruptives o de fuga, fent inviable qualsevol treball que es pugui proposar des del centre. Cal incloure l'adolescent com a protagonista del treball familiar a fer, evitant la vivència institucional com una expulsió del nucli familiar i/o abandonament de la família. Informar i explicitar al menor el seu rol en el procés de reunificació familiar suposa, d'entrada, l'acceptació de l'internament.

Les situacions de desamparament provocades per problemàtiques de conducta del propi menor i associades a crisis pròpies de l'adolescència, tot i que també són situacions susceptibles de protecció, no obtenen en els centres de protecció convencionals una resposta efectiva. No sols no se'ls dona resposta al seu desamparament, sinó que provoquen situacions de risc i fins i tot de desamparament a altres menors que conviuen en el centre de protecció. Són menors que han de donar prioritat a la intervenció psicoeducativa front a l'educativa-assistencial, en el camp de la reeducació. Cal dissenyar recursos, residencials o no, que donin una resposta eficaç a aquesta problemàtica específica.

NECESSITATS DELS MENORS ACOLLITS A CENTRES RESIDENCIALS

La informació i documentació existent relativa a les necessitats dels infants, per tal de tenir un procés maduratiu sa, és extensa i concloent.

En aquest sentit, cal afegir al bloc de necessitats comunes, totes aquelles que es deriven de la nova situació que suposa per al menor la separació del seu nucli familiar amb la posterior integració d'aquest a un centre residencial.

No és el sentit d'aquest article aprofundir en la definició de les necessitats comunes a tot menor i sí fer una pinzellada de les necessitats emergents a conseqüència de la nova situació.

De les fonts consultades cal destacar la classificació de necessitats a cobrir feta per Fernández - Fuertes (2000):

- a) Necessitats comunes a tots els menors, és a dir, atendre les necessitats bàsiques de tot nin d'acord amb la seva edat. En aquest bloc es pot incloure la taxonomia específica feta per F. López (1995) on descriu tres grans blocs de necessitats:
 - a.1) necessitats de caràcter físico-biològic
 - a.2) necessitats cognitives
 - a.3) necessitats emocionals i socials: on diferencia les socials, les sexuals i les derivades de l'entorn físic i social.
- b) Necessitats derivades de la situació de desprotecció que provoca la intervenció de l'administració: els menors que arriben al circuit de protecció a conseqüència del maltractament sofert, independentment de la tipologia, presenten mancances i dèficits que afecten el seu desenvolupament físic, cognitiu, emocional i social. Per tant, la residència ha de respondre a aquestes necessitats.

- c) Necessitats emergents provocades per la separació de la família: aquí sorgeixen noves mancances que han de ser ateses. Aquestes tindran més o menys incidència d'acord amb diferents variables que detallarem posteriorment.
- d) «Un quart grup de necessitats específiques del nin separat de la seva família, són aquelles que es produeixen d'acord amb el pla individual previst per a aquell nin amb la finalitat de donar estabilitat, seguretat i permanència, que són les característiques que defineixen un context adient per al desenvolupament del nin que en cap moment pot complir un recurs residencials» (1).

Prèviament hem fet referència a les pèrdues que suposa per al menor el fet de la separació familiar.

La reacció dels menors davant la separació familiar suposa noves necessitats a cobrir. Aquestes vindran determinades per una sèrie de factors que les agreujaren o minvaran.

Segons Fahlberg (1994) els factors a considerar són:

- a) edat i moment evolutiu del menor
- b) vinculació prèvia entre el menor i la seva família
- c) experiències prèvies de separació
- d) percepció del menor relativa a les causes de la separació
- e) preparació del menor per a la separació
- f) missatge d'arreu que rep el menor
- g) nou ambient al que s'incorpora el menor
- h) temperament del menor
- i) característiques de l'ambient del qual es separa el menor.

EL PAPER DE LA FAMÍLIA EN L'ACOLLIMENT RESIDENCIAL

La inclusió dels pares o persones de referència del menor en el moment de l'ingrés es bàsica de cara a aconseguir un grau adient de complementarietat i/o corresponsabilitat amb el projecte educatiu que des del centre es durà a terme amb el menor. Aquells pares que no accepten la mesura i que contínuament litiguen amb el centre, posen els seus fills en situació de rebuig del projecte educatiu i de tot el que pot oferir-li el centre, o introdueixen un conflicte de fidelitats que no permet un desenvolupament harmònic i progressiu. A l'altre extrem hi tenim famílies que s'acomoden amb una actitud passiva a la situació d'internament, delegant i confiant a la institució totes les seves responsabilitats parentals. Cal un exercici de confiança entre ambdues parts, mentre duri la relació, aconseguint un adequat nivell de col·laboració.

El context familiar, si bé no reuneix condicions per atendre el menor, segueix essent el nucli de convivència de referència que cal preservar sempre que sigui possible. La família representa el vincle afectiu que una institució no pot oferir més enllà del vincle propi que provoca tota tasca educativa. En aquells casos que, a més, està definida la temporalitat de la separació, s'ha de treballar per a la consecució d'una millora en les relacions menor-família que aportí garanties d'èxit a la reunificació. De forma concreta el centre treballarà en la línia de:

- Mantenir i fomentar les relacions del menor amb la família: visites, sortides, correspondència, telèfon i tasques concretes (acompanyaments al metge, al dentista, etc.) tot respectant les ordenances quant a la intimitat i al dret de comunicació (Llei 1/96).
- Coordinació amb la família en l'elaboració del Projecte Educatiu del menor, recollint pautes pel que fa a les habilitats parentals a incorporar en el si de la família.
- Participació de la família en l'equipament (roba, material escolar, activitats extra-escolars, etc.) del menor.

- Treballar amb el menor des d'una percepció adequada quant a la realitat familiar, figures rellevants, vinculacions afectives...
- Potenciar la convivència de les famílies amb el centre (festes, activitats formatives o de coordinació, etc.).

Els objectius de treball que es plantegen des del centre amb les famílies se centren bàsicament en millorar les habilitats parentals d'organització domèstica (ordre i neteja, administració econòmica i alimentació) i de relació filial (normes i límits, salut i higiene, seguiment escolar, seguiment del temps lliure, relació i expressió afectiva...).

El contracte que se signa entre el centre i la família és l'instrument que regula el aspectes de la relació. La seva elaboració i seguiment exigeix el compliment dels compromisos i/o l'acceptació de l'ajut necessari per a la seva consecució.

En el cas dels menors amb els que s'ha determinat una separació definitiva de la família pel seu grau de patologia o de dany ocasionat, no es pot considerar, de forma definitiva, la institució com a substitut del nucli familiar, donada la dificultat per oferir una filiació permanent. Si la voluntat i les característiques del menor ho permeten s'ha de procedir de forma ràpida a possibilitar-li un nou vincle familiar, formalitzant un acoïlliment familiar o adopció. Els menors que no hi puguin accedir i no tinguin edat suficient per poder iniciar un programa d'emancipació queden en una situació d'alt risc desencadenant d'actituds vitals de desmotivació i/o desestructuració.

Aquests menors estan en una situació de desemparament quant al sentit de pertinença adient per dur a terme el procés de socialització. El vincle que proporciona l'acolliment institucional no es suficient per donar resposta a aquest tipus de desemparament. Una possible solució seria la de comptar amb la col·laboració de la societat civil, persones o entitats, per proporcionar el vincle i la pertinença complementària de l'acció professional.

LA DIVERSITAT DE CENTRES. TIPOLOGIA

Tenint en compte la realitat residencial de Mallorca, la tipologia utilitzada ve donada per les següents variables:

- a) Segons el temps d'estada:
 - a.1) Centres de primera acollida que es defineixen per un temps d'estada curt (amb una durada màxima de sis mesos).
 - a.2) Centres residencials per a processos institucionals de més durada (amb una durada màxima de tres anys).
- b) Segons las característiques dels menors:
 - b.1) Llars funcionals amb una població heterogènia quant al sexe i a la edat, amb una franja compresa entre els 0 i els 18 anys.
 - b.2) Llars funcionals específiques per a adolescents amb una població homogènia quant al sexe i a la franja d'edat.
- c) Llars funcionals per a joves en procés d'emancipació amb un població homogènia quant a la franja d'edat, mixta o no.
- d) Centres específics de tractament dirigits a menors amb greus dificultats (drogues, discapacitats, greus problemes conductuals...)

La finalitat principal de tots els centres residencials per a menors es oferir un procés d'acollida quan cal la separació del menor del nucli familiar i un procés d'intervenció per aconseguir la reincorporació al nucli familiar (biològic o aliè) i social.

Davant una problemàtica específica cal dur a terme una intervenció amb el referent de la inserció social, tot i que el treball personal és en primera instància el seu camp de treball. Avui en dia aquests centres ofereixen una atenció mes enllà del treball assistencial definint-se com a centres educatius. En el temps que el menor roman al centre es

treballa amb els objectius d'autonomia, socialització i normalització, cobrint els possibles déficits o proporcionant instruments que afavoreixen la seva evolució.

La tendència homogeneïtzadora de la població acollida a centres de protecció, tot i que allunyada del referent normalitzador, unifica els interessos i facilita la intervenció educativa. Quan el nivell de conflictivitat o desestructuració es molt alt, l'especificitat facilita l'abordatge educatiu proporcionant una protecció eficaç.

LA REALITAT A MALLORCA

L'oferta actual de centres de protecció a Mallorca contempla:

a) Centres de Primera Acollida i Diagnòstic:

Són centres residencials, de curta estada, per a menors en situació de desprotecció que requereixen una acollida urgent i/o d'un lloc de residència temporal mentre esperen un diagnòstic i una proposta de derivació. Aquest centre respon a necessitats de tipus tècnic (ingressos immediats en situacions d'alt risc) i de tipus educatiu amb el compromís de no perllongar l'estada més enllà del que cal.

Actualment l'oferta es de:

1. Centre d'Acollida i Diagnòstic (CAD) de les Llars del Menor (Consell de Mallorca). 30 places per a nins/nines de 0 a 12 anys.
2. Centre d'Acollida Rafal - INTRESS. 10 places per a al·lots de 13 a 17 anys.
3. Centre d'Acollida So n'Espanyolet - INTRESS. 10 places per a al·lotes de 13 a 17 anys.

b) Centres Residencials tipus llars funcionals:

Dirigits a menors d'ambdós sexes en edats compreses entre els 0 i 18 anys, subjectes tots ells a mesures de protecció per part del Servei de Protecció de Menors i Atenció a la Família, amb problemàtica familiar que fa necessari un recurs residencial a mig o llarg termini.

Actualment l'oferta residencial es distribueix de la següent manera:

Menors de 0 a 12-13 anys:

1. Pare Montalvo: 20 places per a menors d'ambdós sexes
2. Minyones: 30 places per a menors d'ambdós sexes
3. Betlem: 10 places per a menors d'ambdós sexes
4. Llar Llevant: 10 places per a menors d'ambdós sexes
5. Mensajeros: 2 places

Menors de 0 a 18 anys:

1. Llars del Menor (Consell de Mallorca): 50 places per a menors d'ambdós sexes repartides en 5 llars (Vivero, Son Gibert, Rafal Vell, Son Sardina i la Vileta)
2. Llars el Temple: 48 places per a menors d'ambdós sexes
3. Grec: 8 places per a nins adolescents (a partir de 14 anys)
4. Intress (Bellamar): 10 places per a nins adolescents (a partir de 14 anys)
5. Intress (Illa): 10 places per a nins adolescents (a partir de 14 anys)

Centres específics:

1. Procés d'emancipació:
 - 1.1. Jorbalán: 12 places per a nines adolescents
 - 1.2. Fundació Esplai: 3 places per a nins adolescents
 - 1.3. Grec:
2. Menors amb problemàtiques específiques:
 - 2.1. Joan XXIII: menors de 0 a 18 anys disminuïts
 - 2.2. Mater Misericordiae: menors de 0 a 18 anys disminuïts
 - 2.3. Projecte Jove: 5 places per a menors amb toxicomania

QUALITAT RESIDENCIAL

Aquesta breu revisió dels aspectes que formen part de la quotidianitat de la pràctica residencial són aquells que més ens preocupen en la praxis diària.

A mode d'epíleg volem enunciar aquells indicadors de qualitat en els que hem de basar l'atenció residencial (Fernández del Valle, 1999) per garantir que aquesta respon a les necessitats dels menors i de les seves famílies.

- a. Individualització: respondre a les necessitats reals de cada menor
- b. Respecte als drets del menor i de la seva família
- c. Cobertura adient de les necessitats materials bàsiques
- d. Escolarització i alternatives educatives
- e. Promoció de la salut
- f. Normalització i integració
- g. Desenvolupament i preparació per a la vida adulta: projecte d'emancipació.
- h. Suport a les famílies
- i. Seguretat i protecció
- j. Col·laboració i coordinació centrada en el nin i la seva família

BIBLIOGRAFIA

BARCELÓ I ROSSELLÓ, Bartomeu: Centrar-se en les persones (Un model transformador d'intervenció educativa). Edicions Pleniluni, Barcelona: 2000.

FERNÁNDEZ DEL VALLE, J.; FUERTES ZURITA, J.: El acogimiento residencial en la protección a la infancia. Ediciones Pirámide, Madrid: 2000.

FERNÁNDEZ DEL VALLE, J.: Indicadores de calidad para la evaluación en la atención residencial, pàgines 81-83: Libro de actas del V Congreso Estatal sobre infancia maltratada, 1999.

FERNÁNDEZ DEL VALLE, J.: Manual de programación y evaluación para los centros de protección a la infancia. Colección de documentos de acción social. Serie infancia. Junta de Castilla y León: 1998.

NOTA

1. Fernández del Valle, Jorge, i Fuentes Zurita, Jesús: «El acogimiento residencial en la protección a la infancia». Ediciones Pirámide. Madrid, 2000.